

Historisk litteratur

Detta är en genomgång av historisk litteratur med inriktning på personer med utvecklingsstörning som utkommit under de senaste 60 åren. Jag har även tagit med äldre litteratur av intresse.

Sammanställningen bygger på recensioner och anmälningar av böcker i **tidskriften INTRA** som gjorts av **Karl Grunewald** och undertecknad.

Utgångspunkten för vår värdering av litteraturen har varit att en historiebok framför allt ska berätta om dem det handlar om: de personer med utvecklingsstörning som varit föremål för de omsorger som skildras. Eftersom många av dessa saknar förmåga att berätta om sina erfarenheter så krävs det mycket arbete av historieskrivaren. Bilder, dokument och intervjuer med närstående är bra källor. Den som däremot tror att omsorgernas historia är förvaltningstjänstemännens historia har nog tagit miste.

Hans Hallerfors

Länshistorik

Från idiot till självständig människa. Bilder från omsorgen i Dalarna.

Av Helena Kåks. Dalarnas Museum. 1987. 63 sidor.

En utmärkt historiebok! Trots det blygsamma omfånget ger den ändå en levande bild av institutionsepoken i Dalarna. Trots att bilderna är av skiftande kvalitet vågar man lyfta fram dem. Och dessa bilder talar! En klassiker som tyvärr är slutsåld. Nytryck rekommenderas!

90 år av Omsorg. Landstinget i Halland.

1991. 79 sidor.

Även Halland har valt en häftesform för sin historik. Den liknar på många sätt Dala-historiken men texten är tungfotad och stundtals övertydlig. Tonvikten ligger mer på myndighetsutövning än på att ge inblickar i verkligheten. Men som historiebok står den sig gott.

Historik över omsorgernas utveckling i Göteborgs och Bohus län 1863-1980.

Av Arne Larsson. 1983. 87 sidor.

Arne Larsson är en legendarisk särskollärare som avancerade till föreståndare för Stretereds vårdhem (från 1947) och senare till omsorgsdirektör 1969-78. Han avslutade sin bana genom att ställa samman denna historik. Det är en saklig och läsvärd skrift som dock tyngs av trista uppräknningar och en alltför idylliserande beskrivning av utvecklingen.

Omsorgernas utveckling i Göteborgs och Bohus län 1980-1988.

Av Karin Odeback-Bagger och Hans Wrenne. 1989. 64 sidor.

En betydligt piggare och mer lättläst uppföljare till föregående historik. Här finns inte minst ett rikt bildmaterial med tonvikt på vardagslivets förändring under dessa omvälvande år.

Är du inte riktigt klok?

Av Jan Larsson och Ulla Hasselqvist. 1995. 125 sidor.

Av vad som först var en utställning om omsorgerna i Göteborgs och Bohus län har blivit en annorlunda och läsvärd historik. Författarna kopplar ovana grepp och myntar nya termer för utvecklingen. Ibland bär det, ibland inte. Det märks att författarna känner den vård de skildrar. Intervjuerna är lysande.

"Dessa arma varelses". Vård och undervisning av psykiskt utvecklingsstörda i Blekinge 1886-1986.

Redaktör Göran Karlsson. Sociala nämnden i Blekinge läns landsting. 1988. 182 sidor.

Detta är en genomarbetad och noggrann redovisning med alla ansvariga namngivna ända från historikens början. Omsorgerna i Blekinge skakades av flera tråkiga skandaler som beskrivs. Fattigdomen lyser igenom. Imponerande forskning ligger bakom bokens tillkomst.

Att se... Om omsorgerna i Gävleborg.

Av Maria Hedenvind. Landstinget i Gävleborg. 1994. 155 sidor.

En mycket personlig skildring av omsorgerna i denna landsdel. Trots den lite röriga dispositionen finns här så mycket av historia, nutid och funderingar om framtiden att boken borde spridas långt utanför Gävleborgs gränser.

Från Boda sinnesslöanstalt till egen nyckel. En beskrivning av utvecklingsstördas historia i Västernorrlands län under 100 år 1894-1994.

Av Laila Ahlberg och Ulla Manhem. Landstinget Västernorrland. 1994. 60 sidor.

Ett häfte med statistik, ekonomi, utdrag ur dagordningar m.m. Mycket instruktivt.

Omsorger om psykiskt utvecklingsstörda i Kalmar län 1968-1995.

Redaktör Alf Danielsson. Landstinget i Kalmar län. 1996. 136 sidor.

Kalmar län kunde i många år "exportera" sina utvecklingsstörda, först till centralanstalten Nannylund och senare till andra ställen. 1968 fanns 261 personer med utvecklingsstörning som var utspridda på 42 vårdhem över hela landet! Här finns allt som gör en historik levande: spännande bilder, statistik, autentiska dokument och bra intervjuer.

Omsorgsförvaltningen på Gotland 1954-1992.

Av Gunilla Andersson-Linder. 1993. 32 sidor.

Detta är ett häfte med nog så stort innehåll. Först 1954 fick invånarna på Gotland några omsorger på ön. Före det skickades de flesta till Blekinge. Men sedan gick det desto fortare med byggandet. Och med nedläggningen!

"Nog kände jag hemlängtan..." Några omsorgstagare berättar.

Av Mats Eklöf. Gotlands kommun. 1990. 32 sidor.

Till Ekhagens skolhem i Karlshamn deporterades många gotlänningar. Detta lilla häfte följer några personers vandring mellan anstalter, arbetshem och vårdhem. Läsvärd!

Från institution till gruppboende.

Av Lars Ricknell. Västerbottens län. 1996. 180 sidor.

I Västernorrland hette det stora vårdhemmet Brattby. Om detta och mycket annat kan man läsa i denna mycket gedigna historik. Ja, faktiskt är detta nog den mest helgjutna historiken - här finns fakta, berättelser om märkliga människoöden och fängslande skildringar av hur en grym och omänsklig vårdapparat förvandlas till något bättre. Det enda man saknar är bilderna!

Från idiot till medmänniska. En historisk skildring av den sörmländska omsorgens utveckling.

Av Sven Schön och Britt-Marie Rönnbäck. Landstingsarkivet i Sörmland. 1995. 375 sidor.

Den tjockaste av alla landstingshistoriker! Mycket påkostad med rikligt med både historiska foton och färgfoton. Men, bortsett från en inventering från 1904, inget om dem det gäller eller deras anhöriga. Däremot allt om platsantal, chefer och politiker...

Omsorger i hundra år.

Av Lars-Olof Jacobson. Malmöhus läns landsting. 1978. 86 sidor.

I Skåne var man tidigt ute. Redan 1878 startades Malmöhus läns idiotanstalt, Möllevångshemmet i Lund för ett 20-tal "elever". Fram till 60-talet växte hemmet till över 200 platser. Denna historik ägnas mycket åt den första delen av de hundra åren i Malmöhus län. Man lär sig mycket om särskolan i Lund och man får studera noggranna plock ur protokoll och beslut.

Utvecklingsstörd då och nu.

Av Agneta Wågman. Värmlands landsting. 1994. 140 sidor.

Omsorgerna i Värmland bestod en gång av de tre vårdhemmen Ulleberg, Björkåsen och Sätter. I denna ambitiösa och läsvänliga historiebok finns det mesta: Fina bilder som verkligen berättar, fängslande skildringar av livet förr, intervjuer och hårda fakta. Rekommenderas!

Som i en annan värld.

Redaktör Staffan Rudstedt. Omsorgsnämnden, Stockholms läns landsting. 1995. 308 sidor.

En lika påkostad som trist historik över omsorgerna i Stockholms län. 300 sidor med ett innehåll som kunde fått plats på 30! Av dem som begåvats med namn, bild och fylliga intervjuer är 17 politiker och 4 chefstjänstemän. Ingen är personal, ingen är anhörig och ingen är utvecklingsstörd!

De gjordes synliga. Berättelser om vården av utvecklingsstörda i Kronobergs län 1960-1994.

Sociala förvaltningen, Landstinget Kronoberg. 140 s. 1995.

En påkostad bok med fin lay-out. Här är det praktiskt taget bara personer med utvecklingsstörning, vårdare och föräldrar som kommer till tals. Det var först 1966 som landstinget i Kronoberg fick en egen styrelse för omsorgerna. Då hade man inte en enda särskola och endast ett enda litet vårdhem! Men ett flertal privata.

Tiden gav dem ett värdigt liv

Av Ulf Jönsson. Om utvecklingsstörda i Östergötland 1878-1995 232 s. 1998. Carlssons bokförlag.

En lågmäld, men mycket innehållsrik, historik som lyfter långt utöver de östgötska vyerna. Från de gamla träkåkarna Lilla Mariehof utanför Söderköping där en uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn startades 1878, över Storängen, Västra Ny, Skarphagshemmet och Hjulsbrohemmet, till inackorderingshem och gruppbostad. En uppbygglig historik!

Vårdhemshistorik

Barnen på Sagåsen

Av Hans Hallerfors. Intra. 2019. 138 sidor.

På barnanstalten Sagåsen utanför Göteborg bodde på 1970-talet 248 barn i sju kåkar på ett gårde nedanför centralanstalten Stretered. En uppseendeväckande och inkännande skildring av den tid då vi låste in barn med utvecklingsstörning.

Boken om Västra Mark.

Av Karl-Henrik Lindqvist. Örebro Läns Landsting. 1983. 170 sidor.

En spännande bok! Trots att där inte finns ett enda porträtt, inte en enda intervju och inga försök att skildra vardagen på denna statliga anstalt för "asociala imbecilla kvinnor" så lyckas den ändå genom sin fängslande dokumentation måla fram bilden av detta lilla helvete på jorden. En rysare!

"Asociala och imbecilla". Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967

Av Kristina Engwall. Akademisk avhandling. Örebro universitet. 2000. 272 sidor.

Västra Mark var ett statligt specialistsjukhus för "imbecilla asociala kvinnor". Genom ett gediget forskarbete har Kristina Engwall dokumenterat tillvaron på Västra Mark. Hon analyserar ingående begrepp som sinnesslö och asocialitet och diskuterar synen på kvinnors sexualitet under dessa år. Just så här skulle man vilja se mer forskning om hur stödet till utvecklingsstörda utvecklats!

Annetorpshemmet och dess föregångare 1882-1982

Av Gunnar Sjöström. Malmöhus läns landsting. 1982. 65 sidor.

Elisabeth Anrep-Nordin är en av de kraftfulla kvinnliga pionjärer som kring sekelskiftet engagerade sig för utsatta barn. Hon startade Annetorpshemmet i Vänersborg för blinda, dövstumma barn. Flera av dem hade också en utvecklingsstörning. När vårdhemmet 1922 flyttade till Lund blev det en statlig anstalt fram till 1967 då landstinget tog över. En traditionell historik som mer avhandlar kostnader och administration än hur det var att leva sitt liv i denna tröstlösa miljö.

Hågas historia.

Av Torbjörn Svensson. Social- och omsorgsverksamheten i Uppsala län. 1995. 296 sidor.

Första hälften av boken handlar om de tidiga omsorgerna. Sedan blir det mest den stora anstalten Håga by i Uppsala. Många intervjuer och intressanta skildringar. En innehållsrik och föredömlig historik.

Hemmet. Betaniahemmet 1895-1995.

Av Janne Larsson. Föreningen Betaniahemmet i Göteborg. 84 sidor.

Bengta Hansson kom från Johannesberg och startade den första institutionen för sinnesslöa i Göteborg. Det blev sedan vårt lands största enskilda anstalt. Ett vackert häfte med många fina bilder. Halva innehållet består av föredömliga intervjuer av utvecklingsstörda personer som var med.

Ervallahemmet. Några glimtar ur dess historia 1933–1993

Av Marianne Alén och EvaLena Sjöö. Föreningen Ervallahemmet. 1993. 70 sidor.

De flesta personer med epilepsi har också en utvecklingsstörning. 1933 startades ett Ervalla epileptikeranstalt, ett privat vårdhem för män i Dyltabruk norr om Örebro. I slutet av 60-talet öppnades vårdhemmet även för kvinnor. Hemmet lades ner 1993. Historiken innehåller några fina intervjuer med intagna samt en skrämmande beskrivning av hur isoleringsrummet användes som straff för olika förseelser.

Johannesberg 1866–1966

Av Daniel Melin. 1966. 120 sidor.

Emanuella Carlbeck är den stora pionjären inom ”sinnesslövärderna”. Det var hon som startade Johannesberg i Mariestad, vårt första och tidvis största (1955 bodde där nästan 800 personer) vårdhem för utvecklingsstörda. En jubileumshistorik.

Johannesberg - en vårdhistoria.

Av Ann Wiking. Länsmuseum i Skara. 1995. 104 sidor.

Ett mästerverk! Välskriven och fängslande! Fantastiska bilder!

Carlslunds vårdhem 1901-1988.

Av Herbert Scharin. Omsorgsnämnden i Stockholm. 1993. 280 sidor.

En mycket ambitiös bok byggd på forskning och intervjuer med både utvecklingsstörda, anhöriga, personal och politiker. Mycket fakta och protokoll. Värjer inte för konflikterna runt ett av våra allra största vårdhem.

Från tvångströja till frihet - via Jättunahemmet.

Av Ylva-Kristina Sjöblom. Landstingsarkivet i Sörmland. 1995. 106 sidor.

1965 invigdes Jättunahemmet i Flen med stor pompa. 360 platser blev det som mest. Sedan började nerräkningen och 30 år senare hade alla flyttat. Omsorgernas förhoppningar och besvikelser i ett nötskal. Det blev helt enkelt aldrig bra nog och sämst av alla hade barnen det. Det här är en levande liten skrift där även anhöriga kommer till tals och kritiken får sin plats.

Salberga sjukhus. En dokumentation av verksamheten 1930-1986.

Av Eivor Sandberg. Västmanlands läns landsting. 1987. 42 sidor.

Detta häfte beskriver Salberga från personalens synvinkel. Ger många exakta beskrivningar av hur det gick till och hur det var, men ingenting om alla de motsättningar och skandaler som härjade på sjukhuset.

Tämligen snäll och foglig. Om vård och makt på Sahlberga sjukhus 1930–1997.

Av Olle Nilsson. 2008. 240 sidor.

I en tillbygd kasern från 1905 skapades detta specialsjukhus för ”sinnesslöa med asocialitet”. De flesta skötarna som anställdes hade tidigare varit anställda som militärer i samma kaserner. Monotoni, tristess, trängsel, hot, straff och trakasserier kom att präglade vården. En utomordentlig skildring av denna ökända anstalt.

Röster från Vipeholm.

Redigerad av Cecilia Carlén-Nilsson och Ulla Holmér. Stiftelsen medicinhistoriska museerna i Lund och Helsingborg. 1998. 128 sidor.

På Norra Kyrkogården i Lund finns en märklig gravsten. På den står det ingraverat "Minne över patienter från Vipeholms sjukhus som har fått sitt sista vilorum 1935-1965. Var resan stormig huru skön är hamnen." Under denna gravsten ligger ca 500 kvinnor, män och barn. Kanske är detta vårt lands största anonyma massgrav från modern tid. På 30-talet kom man till Vipeholms sjukhus i godsvagnar med halm på golvet. Järnvägsspåret ledde ända in i anstalten. Där levde som mest 1 000 personer med utvecklingsstörning. De traskade runt på rastgårdarna omgivna av höga taggtrådstaket och de vankade runt i dagrummen för 40 personer plus övervakare. Gav de sig ut i samhället gick de i grupp. Kläderna var gråa, fula anstaltskläder. Vipeholm är kanske den mest skrämmande av landets alla anstalter. Fem år efter Vipeholms slutliga avveckling kom denna historik. Den är, som de flesta anstaltsskildringar (det finns ju en hel del nu) en kluven bok. Å ena sidan andas den glädje över utvecklingen - den drar sig inte för att skildra anstaltens förskräckliga sidor - å andra sidan kan den ändå inte låta bli att hemfalla åt nostalgiska tillbakablickar, skönmålning och försvar av det oförsvarbara.

Idiotanstalten – Reportage om ett brott

Av Thomas Kanger. 2021. Kaunitz-Olsson förlag. 212 sidor.

Under krigsåren 1941–1943 dog 203 intagna män, som klassificerats som obildbara idioter, på Vipeholmsanstalten. De flesta dog av undernäring och därtill kopplade sjukdomar. Thomas Kanger (som fick stora journalistpriset tillsammans med två andra journalister för gjorde en uppmärksamrad radiodokumentär om Vipeholmsanstalten) har borrarat i fakta kring dessa händelser och slutsatsen är given: svälten var medvetet framkallad. Boken ger också en djupare inblick i tankegångarna hos ledningen för anstalten. En bedrift!

Arbetshemmet Lindängen – 100 år av omsorg i Fosie.

Av Lars Lindqvist. Fosie stadsdelsförvaltning 2002, 91 sidor.

På Lindängen, en gård i Malmö kommun, bodde och arbetade ett 20-tal män med utvecklingsstörning från 1930-talet och fram till 1976. Allan och Karin Lindqvist var föreståndarparet som - långt före sin tid – aktivt försökte skapa bra villkor åt männen och såg till att de kom ut i samhället.

Dom kallade oss sinnesslöa

Anna-Lena Krook, Gunnar Johansson och Mats Laurin. 2003. 120 sidor. Fila-projektet. Norrköping.

Boken har ett klockrent anslag: Kurt Holstensson, som levte 13 år på Värnhems vård- och arbetshem i Norrköping, knallar upp till kommunalrådet Rita Eklund och frågar varför det inte finns något skrivet om det där stället som förstörde hans barndom. Värnhem var ett gammalt ålderdomshem som 1939 omvandlades till sinnesslöanstalt. De omkring 90 vårdtagarna bodde i stora sovsalar med upp till tolv sängar i varje. Varje avdelning hade också en rastgård utomhus med höga stängsel och låst grind. Anstalten var en del av Sandbyhov där över 500 fattighjon – gamla, orkeslösa, sinnessjuka och fattiga – bodde. Värnhem lades ner 1963. Ett litet välordnat helvete på jorden. Fantastiska bilder och fina intervjuer.

Mot ett självständigare liv?

Av Ulla-Britta Stenström-Jönsson. Rapport i socialt arbete nr 70 – 1995. Stockholms universitet. Socialhögskolan. 1995. 250 sidor.

Den första vetenskapliga analysen av hur det gick för dem som flyttade ut från vårdhem. I detta fall från Furu Hagens vårdhem i Bräcke, Jämtland. Utflyttningen skedde 1988–1991. Intressant läsning.

Barnhus.

Redaktör: Kajsa Ohrlander. Allmänna Barnhuset. 1991. 245 sidor.

En antologi om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter och uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet och framåt. Ger bakgrund och fakta.

Letfaerdig og lösagtig – kvindeanstalten Sprogö 1923–1961.

Av Birgit Kirkebaeck. Förlag SOCPOL. 2004. 324 sidor.

I våra nordiska grannländer finns gott om historisk forskning och litteratur som handlar om funktionshinder. I Danmark, liksom i Sverige, ville man på 20-talet isolera de utvecklingsstörda från samhället. Man kom i båda länderna fram till att det bästa vore att flytta dem till öar och i Danmark gjorde man slag i saken. Två ö-anstalter, en för män och en för kvinnor, skapades. Om den senare, Sprogö-anstalten har Birgit Kirkebaeck skrivit en imponerande och skrämmande bok.

Barnen på Ekeliden

Av Kerstin Jonsson. Eget förlag. 2018. 68 sidor.

En liten men innehållsrik historik med fantastiska bilder. På 1950-talet förvarades över 100 barn på Ekeliden och en av dem som kom på besök 1957 var den unge vårdhemsläkaren i Kristianstad, Karl Grunewald. Det var bland annat där han upprördes över hur samhället tog hand om dessa barn.

Skolor, daglig verksamhet m m

Slagstahemmet och dess förhistoria (1870-1970).

Av Herbert Scharin. Stockholms läns landstings omsorgsnämnd. 1990. 152 sidor.

En torr men innehållsrik historik över ett av de första särskoleinternaten. Där skapades den första generationen pedagoger inom omsorgerna!

Slagsta seminarium - ett stycke utbildningshistoria. Före detta seminarister minns och berättar.

Av Ingrid Lundborg, Birgit Milton, Ellen Plam och Ingrid Thalén. Slagstalärarnas kamratförening 2000.134 sidor.

Slagstaseminarier var under många år banbrytande för att utveckla pedagogiken vid arbete med utvecklingsstörda barn. Här berättar gamla seminarister sina minnen.

Slagsta skola och seminarium och dess föregångare. Skolan för sinnesslöa barn i Stockholm. Ideologi och praktik i undervisning av barn med utvecklingsstörning 1970 - 1950.

Av Håkan Brockstedt. Pedagogiska institutionen. Stockholms universitet. 2000. 231 sidor.

En vetenskaplig redovisning för hur undervisningen för sinnesslöa utvecklades i vårt land med influenser från framförallt Frankrike. Analyserar betydelsen av ett antal pionjärer, hur testningen introducerades liksom olika undervisningsmaterial m.m.

Klockbackaskolan förr och nu.

Marita Jansson, Författares bokmaskin. 2007. 150 sidor.

En något spretig blandning av personliga minnen och historieskrivning över ett av våra äldsta särskoleinternat.

Tysta skolan - Idiotanstalt - Vårdhem. Tre epoker i Sofielunds historia.

Utgiven av ABF Kolbäcksdalen 1993. 142 sidor.

I Västmanland var man ovanligt tidigt ute med att öppna en idiotskola, låt vara att det hela började med döva barn. Det blev sedan den stora centralanstalten Sofielund. Här intervjuas både personer med utvecklingsstörning, personal och politiker.

Nannylundsskolan 1883-1983.

Av Ingrid Bohlin. Landstinget Jönköping 1983. 79 s.

En fin liten skrift om en av våra första särskolor i landet.

Ekeskolan. En väg till kunskap.

En antologi av Sonja Jarl. 1995. 77 s Ekeskolan. Örebro.

Undervisningen av blinda barn som tillika var utvecklingsstörda startade redan 1886 i Skara. 1922 flyttades den till Lund och 1965 till Örebro. Skriften handlar om skolan från och med den tiden.

Särskolans historia i Östergötland.

Av Stig-Ulf Ekendahl. Landstinget i Östergötland. 1996. 180 sidor.

1878 öppnades "Östergötlands läns uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn" i närheten av Söderköping. Så småningom blev Storängen det särskoleinternat dit man skickade de utvecklingsstörda barnen. Boken är ärlig och tar upp anstaltslivets negativa sidor. Inte minst steriliseringen. "På söndag ska vi konfirmeras och på måndag ska vi opereras" säger Lasse när fröknarna frågar honom varför han är så nedstämd inför utskrivningen från Storängen. Sammanlagt tvångssteriliserades 86 elever under åren 1938–1960. En tjänstemannahistorik där som sig bör alla beslutsfattare blivit rejält avporträtterade.

Det sinnesslöa barnet. Undervisning, tvång och medborgarskap 1925-1954.

Av Judith Areschoug. Tema barn. Linköpings universitet. 2001. 364 sidor.

En doktorsavhandling som ger bakgrunden till hur den obligatoriska skolplikten för sinnesslöa barn infördes.

Sveriges första dagcenter. Sysselsättningsexternat i Stockholms stad.

Av Cajsa Engdahl och Inga Eriksson. Häfte. 33 sidor. 1986. Omsorgsnämnden i Stockholm.

Malmqvistska gården som startade sin verksamhet 1954 kom att utvecklas till Sveriges första dagcenter. Bland annat arbetade en av Sveriges första musikerapeuter, "Skrammel-Nisse", där. Kul läsning!

Visst lönar det sig att satsa på barn och ungdomar med funktionshinder! Barn- och ungdomshabiliteringens framväxt i Jämtlands län.

Elsa Åberg. 1997. 156 sidor.

En historik över hur habiliteringen utvecklats i Jämtland.

Biografier

Åkes bok.

Libris förlag. 1993. 122 sidor.

Åkes bok 2.0.

Av Åke Johansson och Kristina Lundgren. 2003. 184 sidor. Riksförbundet FUB.

Åke Johansson var nio år när han fördes in genom porten till Sinnesslöanstalten Hallagård. I sovsalen fick han sin säng och en liten låda i nattduksbordet. I den lådan skulle han förvara allt av personligt värde. Dörren bakom honom låstes. 40 år senare kunde han berätta hur det var i Åkes bok: "Här i detta rum ska jag leva och bo tillsammans med nio andra pojkar - ingen mamma eller pappa, inga systrar får komma in hit. Här ska vi förvaras och kanske helst glömmas bort". "Åkes bok" är det kanske viktigaste vittnesmålet från de ca 100 000 personer som tvingades leva hela eller delar av sina liv på anstalter för utvecklingsstörda i Sverige. Boken som trycktes 1993 har sedan länge varit slutsåld på förlaget. Men nu finns den i en nyutgåva "Åkes bok 2.0".

Under åren efter anstaltslivet fick Åke Johansson en central roll som förkämpe för utvecklingsstördas rättigheter i Sverige och i världen innan han dog 2002. Nytrycket har ett tillägg där en rad personer belyser hans betydelse. Det hade varit ännu bättre om man låtit någon av dem skriva en rejäl och personlig biografi över Åke och hans insatser.

Jungfrun i klostercellen. Ett levnadsöde från omsorgsvärlden.

Av Tulli Rabe och Lisa Nilsson. Specialpedagogiska rapporter, nr 6. 1996. Göteborgs universitet. Institutionen för specialpedagogik. 88 sidor.

Lisa Nilsson föddes 1909, dotter till en flaskdiskerska i Annedal, Göteborg. Hon hade svårt en svår uppväxt, fick problem i skolan och spärrades in på Rävlanda barnhem 1917. Sedan blev det Betaniahemmet, Talleröds hemmet, Björkbacka arbetshem och Stretereds vårdhem i Kålleröd innan hon fick en egen lägenhet i gruppboende 1977. Ett människoöde som säger mer om 1900-talets "handikappomsorg" än många lärda avhandlingar.

Alice Sjöberg och hennes livsprojekt.

Av Cecilia Nordqvist. Linköpings universitet, Institutionen för tema, avd för sociologi. 1998. 84 sidor.

En uppsats som berättar historien om Alice Sjöberg, mamma till ett barn med utvecklingsstörning. Berättar om de svårigheter och glädjeämnen som hon mött och hur hon tog initiativ till att bilda FUB-föreningen i Norrköping.

40 år med utvecklingsstörda. Samtal med Karl Grunewald.

Av Göran Graninger och John Lovén. Bokförlaget Fontes. 1994. 146 sidor.

En fångslande intervjubok med den man som betytt mer än någon annan för att förändra synen på personer med utvecklingsstörning.

Omsorg i förändring. En vänbok till Karl Grunewald.

Red: Olov Andersson, Thomas Barow och Magnus Tideman, Intra. 2011. 278 sidor.

En vänbok till Karl Grunewald på hans 90-årsdag. 23 författare, anhöriga, FUB-företrädare, journalister, konstnärer, forskare, tjänstemän och arbetskamrater ger sin syn på den utveckling som varit och den framtid som väntar oss.

Karl Grunewald 1921–2016

Redaktör: Hans Hallerfors. Intra 2016. 44 sidor.

2016 dog Karl Grunewald som betytt mer än någon annan för reformeringen av stödet till personer med intellektuell funktionsnedsättning. Intra gjorde ett minnesnummer med artiklar om och av Karl Grunewald.

Berättelsen om Alice

Älmebodaboken 2009. Älmeboda sockens hembygdsskrifter. 2009. "Berättelsen om Alice". Av Maria Korpskog.

I denna årsbok från Älmeboda finns ett fantastiskt 17-sidigt porträtt av Alice Karlsson som vid födseln 1905 i Minnesota skadas och blir blind. Vid återkomsten till Sverige 1913 dör hennes mor i barnsäng och den övergivna Alice lägger sig ner och vägrar att gå upp. Hon hamnar så småningom på Drottning Sofias stiftelse i Vänersborg, sedan på Annetorpshemmet i Lund och sedan på ett vårdhem i Väckelsång i Småland där hon avlider 1982. Ett gripande öde, fylligt skidrat med bilder och dokument. Troligen första gången som en hembygdsförening dokumenterat en av bygdens "bortglömda" medborgare.

En dag ska jag tala om hur det var...

Av Boy Larsson. ABF Gotland. 1988. 52 sidor.

Boy Larsson var en av "hästnäsdårnarna" - så kallades barnen som bodde på Hästnäs Särskola på Gotland. Hans väg till upprättelse och människovärde blev lång. Ett litet häfte med sprängkraft!

..

Andra läsvärda historieböcker

Från idiot till medborgare – de utvecklingsstördas historia.

Av Karl Grunewald. Gothia Förlag. 2009. 496 sidor.

Boken beskriver i 32 kapitel de utvecklingsstördas historia från antiken till våra dagar. Boken tar upp synen på utvecklingsstörda i bibeln, i folktron och under medeltiden. Författaren beskriver hur sinnesslövrården etablerades under 1800-talet och hur läran om rashygien och intelligenstestning inverkade på avskiljningen av utvecklingsstörda. En särskild del av boken ägnas beskrivningen av undervisnings- och vårdlagarna, liksom äktenskaps- och steriliseringslagarna. Särskilda kapitel ägnas läkarnas inställning och debatten om vad som var bäst – bo borta eller hemma. Andra beskriver personalens utsatthet, orsaker och diagnoser genom tiderna och hur de olika omsorgsformerna växte fram under 1960- och 1970-talen. Ett standardverk som borde läsas av alla!

Omsorgsrevolutionen

Av Karl Grunewald. Intra. 2015. 228 sidor.

Boken ger en bred bakgrund till hur dagens LSS-stöd vuxit fram med tonvikt på hur pressen speglade utvecklingen under de avgörande åren 1950 till 2000. Den är rikt illustrerad med över 150 bilder.

Utan talan

Av Karl Grunewald och Thomas Olsson. Liber förlag. 1997. 120 sidor. Med över 200 bilder och massor av kunskap har författarna skapat en unik och inklämmande historik. Här finns de tidiga kvinnliga pionjärerna porträtterade, här finns det dagliga livet på anstalter och vårdhem dokumenterat och här möter vi alla dem som samhället velat gömma undan och glömma bort. Bättre kan inte de utvecklingsstördas historia presenteras!

Idioternas tid. Tankestilar inom den tidiga idiotskolan 1840–1872.

Owe Røren. Avhandlingar från Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet 142. 2007. 306 sidor.

Författaren tar avstamp i ett fotografi från det första nordiska abnormskolmötet i Köpenhamn 1872. Genom idogt detektivarbete lyckas han identifiera personerna på fotografiet som dövstummlärare och andra engagerade i 1800-talets idiot- och sinnesslöundervisning. Avhandlingen handlar om tiden från 1840 och fram till detta möte. Den är en grundlig genomgång av de internationella inspiratörerna Guggenbühl, Séguin och Saegert. Vi får vetskap om hospitalläkarna, de första som uppmärksammade problemet med idioti, och vi får följa de tidigaste pedagogerna och deras ansträngningar. Men framförallt är Owe Rørens avhandling en historik och ett äreminne över Emanuella Carlbecks liv och gärning. Det är en omfattande och genomarbetad avhandling med massor av belysande citat och referenser. En bedrift.

Funktionshinder i ett historiskt perspektiv.

Redaktörer: Staffan Förhammar och Marie C Nelson. Studentlitteratur. 2004. 206 sidor.

Den här antologin försöker sätta in historieskrivningen i ett större perspektiv där man undersöker funktionshindrade som en del av befolkningen – hur de politiska, ekonomiska, ideologiska och sociala ramarna präglade sysätt och insatser under olika perioder av samhällsutvecklingen. Den innehåller också en bra vägledning hur man arbetar med historisk forskning.

Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975.

Av Mattias Tydén. SOU 2000:22. 575 sidor.

Den definitiva genomgången av hur de rasbiologiska strömningarna i Sverige drabbade de utvecklingsstörda. Här finns alla fakta om steriliseringslagarnas tillkomst och hur de utövades. Ett imponerande arbete!

Förädlade svenskar.

Av Bosse Lindquist. Alfabet förlag. 1991. 200 sidor.

En fängslande bok som berättar om den svenska rasbiologins historia och sätter in den i ett ideologiskt och internationellt sammanhang. En bok som ställer viktiga frågor kring vad som är vetenskap och människovärde.

Oönskade i folkhemmet.

Gunnar Broberg och Mattias Tydén. Gidlunds Bokförlag. 1991. 220 sidor.

Flera år innan steriliseringsdebatten kom denna gedigna avhandling där steriliseringshysterin och de arvshygieniska vanföreställningarna under nittonhundratalets första decennier avhandlas. Mycket av vad som några år senare lyftes upp som sensationella nyheter fanns redan här att läsa.

De rena och de andra. Om tvångssteriliseringar, rashygien och arvsynd.

Maciej Zaremba. Bokförlaget DN. 1999. 346 sidor.

Maciej Zaremba, idéhistoriker och kulturjournalist, var den som förde upp diskussionen om tvångssteriliseringarna på ledar- och kultursidor, vilket så småningom mynnade ut i Steriliseringsutredningen och den upprättelse av de drabbade som blev följden. En bedrift! I den här boken ger han bl a en internationell överblick över steriliseringsfrågan från sekelskiftet och fram till nutid.

Den sterila debatten.

Debattantologi. TLM nr 32-33. 1997. 155 sidor.

Den livliga debatten om de övergrepp som tvångssteriliseringarna innebar hade spjutspetsen riktad mot socialdemokratin och folkhemsidéologin. I denna antologi med bidrag från Majgull Axelsson, Göran Greider, Nils Roll-Hansen, Lars Lindberg, Sven Lindqvist, Karl N Nilsson, Olle Svenning och Tor Wennberg anläggs moteld.

Allt som kan mätas är inte vetenskap – en populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet.

Lennart Lundmark. Forum för levande historia. Skriftserie 4:2007. 40 sidor.

Den fantastiska historien om hur aktade vetenskapsmän med hjälp av skallmätning försökte konstruera grumliga rasteorier. Och om hur en modig anti-rasist blev chef för rasbiologiska institutet!

Farfar var rasbiolog.

Eva F Dahlgren. Bokförlaget DN. 2002. 320 sidor

En personlig biografi över hur vulgärdarwinism och rasbiologi tränger in i familjelivet.

Det rena Landet.

Maja Hagerman. Prisma. 2006. 464 sidor.

Boken försöker förklara varför just Sverige blev en ledande nation inom rasforskningen på början av 1900-talet? Den beskriver ingående hur "svenskheten" skapades av diktare, arkeologer och rasforskare.

Käraste Herman

Maja Hagerman. Norstedts 2015. 416 sidor.

En bok om ledaren för världens första statliga rasbiologiska institut 1922-35, läkaren och professorn Herman Lundborg i Uppsala, vars läror kom att påverka stödet till personer med utvecklingsstörning mycket. Talade hotfullt om rasblandningens degenererande effekter men fick i hemlighet barn med en kvinna av "fel typ" i Lappland.

Kristi kropp som kritisk metafor.

Susanne Rappman. Karlstad Universitet. 2005. 231 sidor.

Denna avhandling är ingen historik men ger ändå en bra inblick i hur kristendomen under historien kommit att omfatta diametralt olika syn på funktionshinder.

Vårdens ordningar. Tvångsvård av normöverträdare med bristande begåvning.

Av Agneta Kanold. Pedagogiska institutionen. Stockholms universitet. 2004. 273 sidor.

Agneta Kanold har skrivit en avhandling i pedagogik om vården under specialsjukhus- och paviljongtiden. Utöver att ta del av dokumentationer av olika slag har hon djupintervjuat sex personal och fyra utvecklingsstörda personer som var med under båda perioderna. Dessutom har hon deltagit som observatör i paviljongerna under 21 dagar. En intressant avhandling om hur normöverträdare behandlats från 1700-talet fram till nutid.

"Socialt problem" eller "som andra i gemenskap med andra".

Av Kerstin Färm. Doktorsavhandling. TEMA förlag 1999. 410 sidor

En diger avhandling som har tre stora teman, dels en genomgång av hur steriliseringslagar och rasbiologi kom att präglade mellankrigstidens omsorger med tonvikt på det starka inflytande som generalinspektören för sinnesslövärdar, Alfred Petrén hade. Dels en intressant studie av den sk T2N-affären som skildrar motståndet mot Hagbyhemmets tillkomst i Nora. "Ta inte hit dom, här som är så idylliskt och fint" sa man. När vårdhemmet sedan skulle läggas ned försökte man stoppa nedläggningen med samma argument: "Låt vårdhemmet vara kvar. Det är ju så idylliskt och fint för de som bor här"! Till sist en undersökning av vad som hände de personer med utvecklingsstörning som flyttade från Hagbyhemmet.

Några trådar i FUB-väven.

Av Olov Andersson. Höskolan i Halmstad. 2002. 165 sidor.

På 20 år växte Föreningen för barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning, FUB, till en levande och kraftfull folkrörelse. Olov Andersson, förälder och aktiv i FUB, har lågmält och sakligt författat en historik om denna remarkabla framgångssaga. En intressant och välskriven bok.

De som gick före – En skrift om FUB:arna som visade vägen

Av Hans Hallerfors. 2021. Riksförbundet FUB. 40 sidor.

FUB har betytt mycket för att skapa ett bra stöd till personer med IF. I den här skriften presenteras några av de personer som på olika sätt och i olika sammanhang gjort FUB till en stark folkrörelse.

De starka mödrarna.

Av Olov Andersson. FUB. 2005. 80 sidor.

Personer med flerfunktionshinder och grav utvecklingsstörning har sedan 1994 rätt till personlig assistans. Mycket tack vare några stridbara och engagerade mödrar har dessa personer gått från en undangömd tillvaro på torftiga asylor och anstalter till ett liv ute i samhället. Olov Anderssons magisteruppsats en spännande och välskriven historik.

Vårdens idéhistoria

Av Roger Qvarsell. Carlssons bokförlag. 1991. 182 sidor.

En övergripande idéhistoria om de vårdideologiska föreställningar som styrvt vårdens och omsorgernas framväxt. Ger perspektiv.

Om den offentliga vården.

Av Anders Åman. Arkitektmuseet i Stockholm. 1976. 514 sidor.

En arkitekturhistoria. Så här såg ritningarna ut till de första anstalterna! Så såg tankarna ut som ledde dit! En lika fascinerande som ovanlig vinkel på vår historia. En gigantisk bok om historiken kring alla slags anstalter i vårt land.

Anstalter för utvecklingsstörda. En historisk-sociologisk beskrivning av utvecklingen 1866-1944.

Av Märten Söder. Stiftelsen ala. 1978. 182 sidor.

Ett måste för den som vill ha hela historien. Visar hur samhällsekonomins svängningar påverkade inställningen till de utvecklingsstörda. Ger bakgrund och statistik.

Den psykiska utvecklingsstörningen.

Av Leo Kanner. Läromedelsförlaget. 1968. 116 sidor.

En 50 år gammal bok som ingen skulle komma ihåg om det inte var så att den ger en så bra introduktion till den internationella (Europeiska) historien. Där finns porträtt av Itard och "den vilde gossen från Avyron", där finns Guggenbühl med sin kliniska mönsteranstalt och där finns Seguin med sina idoga undervisningsansträngningar. Nödvändig läsning.

Handikapphistoria - Tolv personer berättar.

Av Malena Sjöberg. Arbetarrörelsens Arkiv. 1987. 144 sidor.

Här finns bl a en fin intervju med Vivan Gunnarsson, förälder och aktiv FUB-are.

Huset vi byggde.

INTRA nr 4/94. 36 sidor.

En målande och späckad historik som berättar allt om de dynamiska åren från 1940-talet fram till den stora handikappreformen 1994.

Likhet och särart. Handikapphistoria i Norden.

Red. Bengt Erik Eriksson och Rolf Törnqvist. Bokförlaget Finigraf. 1995. 330 sidor.

Handikapphistoriska föreningen har betytt mycket för att sprida kunskap om den historiska bakgrunden till dagens stöd till funktionshindrade. Ett 30-tal författare belyser utvecklingen vad gäller handikappolitik och intresseföreningarnas framväxt. Bl a finns ett kapitel av Karl Grunewald om de olika idéhistoriska strömningar som styr utvecklingen under de senaste 50 åren.

Handikapphistoria - Handikappinstitutioner och handikapporganisationer.

Från ett symposium 1987 arrangerat av Arbetarrörelsens Arkiv. 158 sidor.

Här ger bl a FUB:s tidigare ordförande Elaine Johansson sin syn på FUB:s historia.

Vad vet vi inte om handikapphistoria?

Forskningskonferens på Hasseludden den 27–28 oktober 1997. Red Lars Kebbon. Handikapphistoriska föreningen. 1998. 75 sidor.

Vi vet inte mycket om institutionslivet. Alla dokument – akter, journaler mm är skrivna av dem som har makten. Det skriver den danska historikern Birgit Kirkebaek i denna lilla antologi som också har läsvärda bidrag av bl a Karl Grunewald, Ingfrid Olsson och Jan Froestad.

Normaliseringsprincipen.

Av Bengt Nirje. 225 sidor. Studentlitteratur. 2003.

Bengt Nirje var ombudsman på FUB 1961-70. Under dessa nio år var han med om att lägga grunden till mycket som idag anses som självklart. Normaliseringsprincipen, som han formulerade, blev det kanske viktigaste vapnet mot anstaltstänkandet. Här finns historien om normaliseringsprincipens tillkomst och dessutom två kapitel av Mårten Söder som anlägger ett samhällspolitiskt perspektiv på utvecklingen.

En idé och dess utveckling.

Av Ingrid Liljeroth. Specialpedagogiska rapporter. Nr 1. 1994. Göteborgs universitet. Institutionen för specialpedagogik.

En historisk tillbakablick på den antroposofiska läkepedagogikens utveckling i Sverige från Mikaelgården i Järna på 30-talet fram till dagens alla institutioner.

Sävstaholmsföreningen. En krönika om ett företag för de psykiskt utvecklingsstörda.

Montell E. Stiftelsen Sävestaholm. 160 sidor. 1982.

Det har bildats många föreningar inom omsorgerna men detta är den äldsta och mest inflytelserika. Den startade 1869 och är fortfarande aktiv. Föreningen ägde på sin tid ett betydande antal institutioner - bl a den stora Slagstaskolan utanför Stockholm som utbildade särskollärare. Boken är unik i sin beskrivning av insatserna under 1800-talet.

Omsorgernas historia på video.

Socialstyrelsen.

Fotografen Thomas Olsson har letat upp fotografier från omsorgerna förr i världen. Han har satt samman fem avsnitt om ca 15 minuter vardera och Owe Rören har skrivit handledning. De första två avsnitten heter Idiotvårdens början och Emanuella Carlbeck (hon öppnade den första anstalten). De tre återstående heter Anstaltsexpansionen, Från dumskolor och fattigvård och Förändrade attityder. Alla avsnitten finns samlade på två videokassetter.

Från idiot till medborgare 1 och 2. DVD.

Klarsyn AB i samarbete med Kompetensfonden/Carpe i Stockholms stad. 2007 och 2011. 43 min och 48 min. Även engelsk textning.

Två redan klassiska videofilmer som med hjälp av intervjuer och bilder beskriver utvecklingen från det sena 1800-talets filantropi och modepedagogik, via åren av arvshygien och institutionsvård, till dagens individuella omsorg.

Några råd och anvisningar vid sinnesslöa barns (idioters) vård, uppfostran och undervisning

Thorborg Rappes lärobok från 1903 i nytryck. Stiftelsen Sävstaholm. 92 sidor.

Vår första lärobok i nyutgåva! Thorborg Rappe var en av de kraftfulla kvinnliga pionjerna inom omsorgerna. 1877 anställdes hon som föreståndare vid sinnesslöskolan på Norrtullsgatan i Stockholm. Skolan hade startats av Föreningen för sinnesslöa barns vård som vårt lands första sinnesslöskola. Vid skolan utbildades lärarinnor som sedan spred sig över hela landet. Thorborg Rappe skrev ner sina erfarenheter i boken - den första läroboken i ämnet. Den gavs ut 1903 och kom sedan att användas i många år, framför allt vid seminariet på Slagsta skolinternat utanför Stockholm. Den översattes även till tyska. Boken är på många sätt framsynt för sin tid. Thorborg Rappe betonade att uppmuntran och beröm är att föredra framför bannor och straff och hon ansåg att "Endast genom noggrant studium af hvarje särskilt barns lynne och karaktär kunna föräldrar och lärare finna rätta sättet att behandla dem." För kalenderbitare och bibliotek är denna lilla bok ett måste.

Axel var idiot

Av Mats Alsén. LL-förlaget. 2015. 176 sidor.

En lättläst bok om Axel Bergman som levde sitt liv på Vipeholmsanstalten. Hans sentida släkting Mats Alsén har sökt hans historia i arkiven.

Ditt liv och mitt

Majgull Axelsson. Brombergs. 2017. 368 sidor.

En roman om en kvinna vars bror först hamnade på Värnhems vårdhem i Norrköping och sedan på Vipeholms specialsjukhus. Läsvärd!

Gick obemärkt förbi.

Av Ingrid Hedström. Alfabet. 2017. 542 sidor.

Den erfarna utrikeskorrespondenten och deckarförfattaren Ingrid Hedström fick en chock när hon vid en research upptäckte hur många barn med funktionsnedsättning som under 30-talet dog på anstalten Haggården i Hedemora. Hon skrev en dokumentärroman om detta. Skrämmande och nödvändig läsning.

Handikappsoutlägret Viken

Herta Berggren och Jörgen Källberg red. 2020. 32 sidor.

På 60-talet bodde de flesta barn med utvecklingsstörning på institutioner. Ett viktigt bidrag till att bekämpa den avskiljandets ideologi som då rådde var de speciella scoutläger där personer med funktionsnedsättning levde scoutliv som alla andra under några sommarveckor. Det var Lysestrandslägret utanför Lysekil, Marsbäckslägret utanför Västervik, Åsundsholmslägret vid Sjuhäradsbygden och Vikenlägret utanför Karlsborg. Om det senare lägret handlar denna minnesskrift.